

**ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОБУМОВЛЕНОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВА НА ЗАХИСТ****PROBLEMS OF SOCIAL AND LEGAL CONDITIONS OF CRIMINAL RESPONSIBILITY
FOR BREACH OF LAW FOR PROTECTION****Тарасевич Т.Ю., д.ю.н.,
професор кафедри права***Хмельницький національний університет*

Активізація процесів євроінтеграції, удосконалення законодавства у рамках посилення захищеності прав та свобод громадянина обумовлюють необхідність чіткого визначення теоретичної сутності правового статусу правоохоронних органів, що визначає їх роль та місце у побудові правової соціальної держави. Одним із завдань правової реформи в Україні є поліпшення роботи правоохоронних органів та забезпечення безпеки громадян у суспільстві. Водночас працівники правоохоронних органів, які мають забезпечувати безпеку суспільства та стежити за правопорядком, є представниками цього суспільства зі всіма його позитивними та негативними проявами. Тому подекуди є випадки порушення ними закону, які не лише створюють у суспільстві негативний імідж працівників правоохоронних органів, а й не дають змоги громадянам почуватися захищеними, а відтак підбивають авторитет усієї правоохоронної системи України.

Досліджено чинники соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за порушення права на захист, до яких віднесено суспільну небезпечність, типовість та поширеність антисуспільної поведінки; динаміку суспільно небезпечних діянь, необхідність впливу на суб'єктів цих діянь кримінально-правовими заходами; можливості системи кримінальної юстиції в протидії даній формі антисуспільної поведінки, співрозмірність позитивних та негативних наслідків кримінального правопорушення, а також інші обставини політико-правового життя держави, які вплинули на встановлення кримінальної відповідальності за зазначене діяння, а саме – набрання чинності Конституцією України та ратифікацію Україною Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Ураховуючи, що кримінальним правопорушенням можна визнати тільки таке діяння, яке за своїм змістом є суспільно небезпечним, то аналіз цієї обставини дозволяє зазначити, що соціально – обумовленим є лише діяння, суспільна небезпечність якого з точки зору кримінального права є достатньо високою.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, порушення права на захист, право на справедливий суд, недопущення захисника, інше грубе порушення права на захист, соціальна обумовленість, кримінально-правова заборона.

The activation of European integration processes, the improvement of legislation within the framework of strengthening the protection of the rights and freedoms of citizens necessitate a clear definition of the theoretical essence of the legal status of law enforcement agencies, which determines their role and place in the construction of a legal social state. One of the tasks of legal reform in Ukraine is to improve the work of law enforcement agencies and ensure the safety of citizens in society. At the same time, law enforcement officers, who must ensure the safety of society and monitor law and order, are representatives of this society with all its positive and negative manifestations. Therefore, in some places there are cases of their violation of the law, which not only create a negative image of law enforcement officers in society, but also prevent citizens from feeling protected, and therefore undermine the authority of the entire law enforcement system of Ukraine.

The factors of social conditioning of criminal liability for violation of the right to defense were studied, which included social danger, typicality and prevalence of antisocial behavior; the dynamics of socially dangerous acts, the need to influence the subjects of these acts with criminal legal measures; the capabilities of the criminal justice system in counteracting this form of antisocial behavior, the proportionality of the positive and negative consequences of a criminal offense, as well as other circumstances of the political and legal life of the state that influenced the establishment of criminal liability for the specified act, namely, the entry into force of the Constitution of Ukraine and Ukraine's ratification of the Convention on the protection of human rights and fundamental freedoms. Considering that only an act that is socially dangerous by its content can be recognized as a criminal offense, the analysis of this circumstance allows us to note that only an act with a sufficiently high social danger is socially determined.

Key words: criminal liability, violation of the right to defense, right to a fair trial, denial of defense counsel, other gross violation of the right to defense, social conditioning, criminal law prohibition.

З'ясування питання соціально-правової обумовленості кримінальної відповідальності за кримінальне правопорушення, передбачене ст. 374 Кримінального кодексу України (далі – КК України), має важливе значення для теорії кримінального права, законотворчої діяльності та практики застосування зазначеної норми.

У теорії кримінального права тлумачення поняття «соціальна обумовленість» здійснюється по-різному, але його зміст зводиться до встановлення відповідності кожної норми чинного кримінального законодавства, або прийняття якої стає необхідним, потребам суспільства, а саме якою мірою вона відображає вимоги життя, в якій мірі відповідає правильному стану речей і чи забезпечує чи буде забезпечувати охорону відповідних суспільних відносин, які мають бути закріплені. Ураховуючи, що термін «соціальна обумовленість» означає «залежність від умов суспільного життя», то соціально обумовленою варто вважати лише ту норму, яка відповідає умовам суспільного життя [1, с. 159].

Сучасні вчені достатньо аргументовано вказують на важливість і необхідність дослідження загальних і спеціальних положень соціальної обумовленості закону про

кримінальну відповідальність. Проте в теорії кримінального права і на сьогодні відсутня єдина думка щодо класифікації факторів, що визначають зміст соціальної обумовленості кримінально-правової норми. Так, В.І. Борисов стверджує, що соціально-правова обумовленість кримінального закону визначається різноманітними за значущістю соціальними, економічними, політичними, психологічними та іншими чинниками, встановлення й розкриття яких дає можливість пояснити необхідність кримінально-правової охорони певних суспільних відносин, прогнозувати розвиток тих чи інших інститутів кримінального законодавства, підвищити обґрунтованість змісту закону [2, с. 28]. Якісна кримінально-правова охорона суспільних відносин, що забезпечують дотримання при здійсненні правосуддя конституційного принципу права на захист і встановлений законом порядок реалізації права усіх категорій осіб на захист чи представлення їх законних інтересів у формі правомірної діяльності захисника або представника особи з надання правової допомоги під час здійснення цієї діяльності, буде ефективною лише за умови додержання науково обґрунтованих принципів криміналізації суспільно небезпечних діянь та з'ясування

передумов заборони. В якості найважливішого, загально-визнаного критерію криміналізації виступає оцінка людської поведінки як суспільно небезпечної. Характер суспільної небезпеки, насамперед, залежить від цінності того блага, якому заподіюється шкода конкретним людським вчинком, тобто від цінності тих чи інших суспільних відносин. Проте закріплення кримінальної відповідальності за певне діяння, хоча і є актом держави, має бути здійснене на визначених підставах. Як слушно вказує А.В. Залеська, «завжди криміналізація є необхідністю, важливою для суспільства в певний історичний період його розвитку. В протилежному випадку криміналізація є зловживанням, необдуманим, нічим не обґрунтованим рішенням законодавця, яке додатковий раз обмежує права і свободи своїх громадян». Таким чином, закріплення кримінальної відповідальності за певне діяння має бути соціально-обумовленим, тобто має існувати «причинно-наслідковий зв'язок між діянням та його негативним впливом на суспільні відносини, у результаті чого законодавець має підстави для включення такого діяння до переліку суспільно небезпечних, тобто його криміналізації» [3, с. 334].

На думку М.О. Спірідонова, характер і ступінь суспільної небезпечності порушення права на захист визначається, «перш за все тим, що особа у певних правовідносинах із державою не одержала змоги реалізувати гарантовані їй Конституцією України й універсальними міжнародно-правовими актами можливості захисту від обвинувачення» [4, с. 95]. Отже, безумовно визнаючи правосуддя за одну з найважливіших соціальних цінностей, необхідно порушити питання про те, чи є порушення права на захист саме суспільно небезпечним, тобто таким, яке, за виразом М. Панова та С. Харитонова, вчинення якого «завжди пов'язане із загрозою заподіяння реальної і значної або великої шкоди», а не лише протиправним або шкідливим суспільним діянням [5]. Перш за все, порушення права на захист є порушенням права на справедливий суд, яке посягає на довіру до органів досудового розслідування та суду, внаслідок чого можна стверджувати, що завдається шкода авторитету держави.

У сучасному, так званому демократичному суспільстві, в умовах розвитку індивідуалізму та ослаблення громадської моралі, еґоїзму надано не тільки повний простір, але він ще й всіляким чином заохочується, так як розглядається як вираз непорушних прав та свобод людини. Як наслідок, все більше вчинків людей, які раніше вважалися аморальними, а деякі і злочинними, переводяться у розряд нормальних.

Конкретизація витоків, підстав, факторів, передумов криміналізації діянь, що посягають на охорону суспільних відносин, які забезпечують дотримання при здійсненні правосуддя конституційного принципу права на захист і встановлений законом порядок реалізації права усіх категорій осіб на захист чи представлення їх законних інтересів у формі правомірної діяльності захисника або представника особи з надання правової допомоги під час здійснення цієї діяльності, дозволяє нам виділити, насамперед, суспільну небезпечність девіантної поведінки, визначувану через суттєву шкоду суспільним відносинам, підвищену розповсюдженість цієї поведінки, здатність суспільної свідомості сприймати заборонене діяння як злочин.

Балабанова Д.О. вважає, що ці злочини можуть бути вчинені спеціальними суб'єктами – службовими особами, уповноваженими державою на здійснення певних функцій у сфері правосуддя, але відсутність відповідних проваджень аж ніяким чином не свідчить про те, що усі працівники правоохоронних органів належним чином виконують свої службові обов'язки та не порушують зако-

нодавство. Погоджуючись з дослідницею, зауважимо, що відсутність таких проваджень та їх масове закриття ще на стадії досудового розслідування навіть за умови значного судового контролю, може свідчити про низку інших обставин, зокрема, як про недоліки конструкції ст. 374 КК України, так і про недостатню ефективність кримінальної відповідальності за порушення права на захист, що в будь-якому випадку свідчить про те, що зменшення випадків порушення права на захист, констатованих у рішеннях ЄСПЛ щодо України відбулось не завдяки встановленню кримінальної відповідальності за порушення права на захист, а розвитку кримінального процесуального законодавства, реалізації засади змагальності кримінального провадження, що зумовило посилення ролі захисника. Також в силу вказаних обставин, на нашу думку, немає підстав стверджувати про латентність кримінального правопорушення «порушення права на захист», оскільки чинне кримінальне процесуальне законодавство передбачає вагомі засоби судового контролю за дотриманням прав підозрюваного, обвинуваченого, в тому числі і права на захист [6, с. 679].

Водночас, є підстави припустити, що поява ст. 374 КК України стала «адекватною відповіддю» вітчизняного законодавця на кризу соціальної культури громадян в Україні, наслідком якої стала загроза перетворення правосуддя, яке має виступати гарантом справедливості у суспільстві, на інструмент вчинення свавілля. Адже волевиявлення законодавця має відображати сформовані закономірності тієї сфери суспільних відносин, вплив на які шляхом кримінальної заборони їх стабілізує. Такими чинниками щодо виникнення досліджуваної кримінально-правової норми, є деформація правосвідомості, що проявляється у вигляді правового інфантізму та правового нігілізму. Вивчаючи питання соціально-правової обумовленості досліджуваної кримінально-правової норми, слід замислитися над сучасним станом інституту правосуддя, який на цей час переживає реформи й одночасно – кризу.

Вважаємо, що соціальної обумовленості впровадження законодавчих заборон у сфері кримінально-правового регулювання суспільних відносин, що забезпечують дотримання при здійсненні правосуддя конституційного принципу права на захист і встановлений законом порядок реалізації права усіх категорій осіб на захист чи представлення їх законних інтересів у формі правомірної діяльності захисника або представника особи з надання правової допомоги під час здійснення цієї діяльності, дозволяє оцінити доцільність криміналізації встановлення кримінально-правової заборони на втручання в діяльність захисника чи представника особи. У розглядуваному контексті соціальна обумовленість заборони аналізованого злочину переломлюється через наявність негативних об'єктивних процесів, що відбуваються у нашому суспільстві, і, зокрема, через відсутність у державі дієвої системи правового виховання громадян, що, на тлі проблем функціонування сфери правосуддя, сприяє переконанню в допустимості впливу (втручання, перешкоджання) на осіб, які беруть участь у здійсненні правосуддя.

Отже, в кримінальному праві України використано специфічний засіб забезпечення кримінально-правової охорони права на захист – створення спеціальної норми про відповідальність за його грубе порушення. Крім того, проведений аналіз дозволив по-новому поглянути на зміст об'єкта порушення права на захист: оцінити можливість визнання його основним об'єктом не засади правосуддя, а конституційні права громадян. Продовження досліджень в цьому напрямку є необхідним для подальшої оцінки досконалості підстав кримінальної відповідальності за порушення права на захист за законодавством України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пашенко О. О. Соціальна обумовленість кримінально-правових норм: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2019. 446 с.
2. Борисов В.І. До питання про сутність кримінально-правової характеристики злочинів / *Вісник АПН України*. 2005. С. 159–170.
3. Залеська А. В. Соціальна обумовленість порушення права на отримання освіти в Україні. *Форум права*. № 12. с. 334–338. URL: <https://cutt.ly/r2GOoMR>
4. Спірідонов, М. О. Право на захист як об'єкт кримінально-правової охорони та об'єкт злочину (деякі проблеми теорії і законодавчої практики). *Право і безпека*. 2017. № 2. с. 91–96. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/2422>
5. Панов М., Харитонов С. Суспільна небезпечність діяння – фундаментальна ознака поняття «кримінальне правопорушення». *Юридичний вісник*. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/suspilna-nebezpechnist-diyannya-fundamentalna-oznaka-ponyattya-kriminalne-pravoporushennya>
6. Балобанова Д. О. Динаміка кримінального законодавства щодо відповідальності за злочини проти правосуддя. Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані: монографія / за ред. О. В. Козаченка, Є. Л. Стрельцова. Миколаїв: «Іліон», 2016. С. 671–684. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/6633>